

Posthegelovska filozofija i budućnost filozofije

Poslije Hegela filozofija nalikuje na razbijeno ogledalo apsolutnog duha. Jer mozak je ljudski ogledalo duha i kad je duh razbijen ogledalo odražava razlomljene slike. Sva kriza suvremenog duha koja je bila prekrivena nazorima i idealima njemačkog idealizma izbija drastično na površinu. Nikad više ljudski duh neće smoći snage za takve goleme sinteze. Sada se redaju pozitivizmi, pesimizmi, materijalizmi, nihilizmi, egzistencijalizmi, strukturalizmi i inimizmi i lomovi. Odmah nakon Hegela javit će se još jednom prijatelj iz mladosti Schelling 1842. u Berlinu s predavanjima o *Filozofiji mitologije i objave*. Prije toga još je sastavio sistem pozitivne filozofije i fragment o razdobljima svijeta (*Weltalter*). Tu pokušava objediniti prošlost, sadašnjost i budućnost svijeta. Prošlosti se ne sjeća, sadašnjost se zna a budućnost naslućuje. Sve što je bilo duša zadržava u sjećanju jer je bila nazočna pri stvaranju svijeta. Ostaje problem zla u svijetu. Schelling će ga prebaciti u apsolut sam, u Boga. Treba razlikovati Boga od temelja u Bogu ili prirode u Bogu (*Grund im Gott, Natur im Gott*), ona odnosno on je kriv za otpad i zlo u svijetu. Schelling otkriva Böhmea i njegovu mistiku i Franza von Baadera. Temelj u Bogu ujedno je bezdan (*Grund — Un-grund*) i tko želi nešto znati o Bogu mora napustiti sve, pa i samog Boga — kako bi mu se što više približio.

Schelling se obraća mitologiji i objavi kako bi u njihovim »pozitivnim« danostima otkrio put i proces duha. Ali Schelling dolazi prekasno (ili prerano). Studenti masovno hrle na njegova predavanja ali ih isto tako ubrzo razočarani napuštaju. U publici sjede Kierkegaard, njemački pjesnik von Platen, Engels. Svi oni nasrću na Schellinga kao psi na ranjena vuka. Schelling se povlači i odlazi u legendu. Drugi posthegelovci kao Weisse ili sin Fichteov Immanuel Hermann Fichte okreću se prema spekulativnom teizmu. Bog je najviša osoba i čovjek treba kao osoba u njemu participirati. Dolazi do nove antropologije ili antropozofije ako se uzme u obzir da je u antropologiji čovjek i subjekt i objekt istraživanja i dobiva o sebi identičnu spoznaju — ona u čovjeku vidi korijen i podrijetlo aspolutnog duha. S materijalističke strane taj problem dohvaća Feuerbach proglašavajući Boga uvećanom projekcijom čovjeka. Marx će se nadovezati na Feuerbacha i u tezama o Feuerbachu najavljuje čuvenu misao ili slutnju: »Filozofi su dosada samo razumijevali svijet, radi se o tome da se on promijeni« (u originalu stoji: uništi — verändern vernichten). Još jedan mislilac dovodi do misli o uništenju svijeta: Eduard von Hartmann govori o doborovoljnom samoubojstvu čovječanstva budući da život nije vrijedan da se živi. Rodonačelnik tog pesimizma je naravno Arthur Schopenhauer. *Svijet kao volja i predodžba* zove se glavno djelo genijalnog mladića. Pun prezira prema Hegelu Schopenhauer osiguran sigurnom imovinom živi svoj mizantropski život, šeta s pudlicom koju zove *atman* — svjetska duša. Svijet je naša predodžba iza koje stoji nesmiljena, neukrotiva i besmislena volja. Ona je skriveni Kantov *Ding an sich*. Volja se objektivira u idejama i u prirodnim pojavama i povijesnim. Nitko ne može zaustaviti srljanje besmislene volje. Samo umjetnički užitak, bez interesa, odnosno askeza, mogu za trenutak zaustaviti volju. Budizam je daleka inspiracija

toga prvog dezertera iz Europe. Um je sluga volji i ono metalogičko i iracionalno vlada svijetom. Lukács će govoriti o razaranju uma. Kierkegaard će se direktno i doživotno mučiti pitanjima o autentičnoj egzistenciji. Estetički, etički i religiozni stadij tri su stupnja moguće egzistencije. Među njima vlada odnos ili—ili. U strahu i drhtanju čovjek stoji poput Abrahama pred Bogom i očekuje nad sobom presudu Božju pred kojim je čovjek uvijek u krivu. Objesio se ili ne objesio, krivo ćeš učiniti, oženio se ili ne oženio, pogriješit ćeš. Don Juan je utjelovljenje estetske egzistencije, Abraham i Job religiozne. Etički je pak stadij građanske odgovornosti za koju Kierkegaard nikada nije imao hrabrosti — brak nikad ostvaren s Reginom Olsen. Auguste Comte u Francuskoj piše *Système de la philosophie positive*. Samo činjenice vanjskog iskustva predmet su znanosti. Čovječanstvo je bilo u religioznoj fazi, potom u filozofskoj metafizičkoj fazi i sada naposljetku u pozitivnoj fazi. Na kraju Comte pada u erotsko ludilo. Kierkegaard umire od sloma nakon što je vjernicima zapriječio ulaz u crkvu jer da ondje nema Boga.

I napokon Nietzsche: Da ja znam otkud potječem, nestrpljivo poput plama žarim i razdirem se. Svjetlo biva sve što taknem, ugljen sve što ostavim — plamen to sam sigurno. Dolazi veliko podne. Trenutak za Zaratustru. Zaratu-stra u pustinji dolazi do spoznaje da je Bog mrtav. Zar još niste čuli: Bog je umro a crkve i hramovi njegove su grobnice. Ah, mi, mi smo ubili Boga — više posljednji čovjek. Uz Boga pali su i svi idoli, pao je i Platonov svijet ideja, svi oni zakulisni tumači svijeta. Što ostaje vječno je vraćanje jednakog, isti besmisao, ista patnja i bol. Ali svaka patnja nije veća od užitka — patnja više prođi, ali svaki užitak hoće vječnost, duboku, duboku vječnost. Stravična misao o vječnom vraćanju svega istog, tu paklensku ideju podnosi samo nadčovjek, on se nosi s njom i herojski je izdržava.

Trenutak je to volje za moć, volje za veliku politiku. Cesare Borgia kao papa, Dioniz protiv Raspetog. Naposljetku sotona zahvaća Nietzschea. Krist je zapravo idiot, suflira sotona Nietzscheu i ovaj zapada u delirij. Grli konja i orgija u svojoj sobi. Završava na psihijatriji i 18 godina pomračenja. Zar nismo sretni — šapće dementni Nietzsche svojoj majci i sestri (tako barem izvještava André Gide). Dok ležeći na sofi u sutonu, Nietzschea posjećuje Rudolf Steiner budući autor antropozofije. Doživljava pavlovsko obraćenje, ide u Damask i postaje učiteljem budućeg čovječanstva. U Beču se rađa bečki krug i logički pozitivizam. Ludwig Wittgenstein piše: Svijet je ono što je slučaj. O čemu se ne može govoriti jasno o tome treba šutjeti. Na kraju svega nevažnoga što možemo znati stoji ono važno — a to je mističko. U Njemačkoj dolazi najprije Dilthey sa svojom *Izgradnjom svijeta u dubovnim znanostima*, zatim novokantovci i konačno Edmund Husserl s *Logičkim istraživanjima* i novom naukom — fenomenologijom. Iz te škole dolazi Max Scheler i Nicolai Hartmann te najveći među njima Martin Heidegger proglašava čitavu dosadanju povijest filozofije zaboravom bitka i on postavljanje pitanja o smislu bitka stavlja na čelo svojega glavnog djela *Sein und Zeit — Bitak i vrijeme*. Čovjek je tubitka, bačena egzistencija bez esencije koja je uvijek sebi već unaprijed kao tu-bitak s ostalim susrećućim bićima. To je osnovna struktura brige koja je vremenovanje konačne egzistencije. Pred ovom stoje mnoge mogućnosti ali jedna je nenadmašiva, neizbježna, nepredvidiva ali sigurna — to je smrt. Egzistencija je trka prema smrti, uzaludan napor da se izbjegne ono »se« (man) i dođe do autentičnog egzistiranja. Vremenovanje tu-bitka mogući je horizont za uviđanje bitka. *Što je metafizika? (Was ist Metaphysik?)* — pita se Heidegger. U najdubljoj tjeskobi bitak se sakriva u ničemu, u ništa. Ništa objavljuje nadolazak bitka, novi advent. Kad Hi-

tlar dolazi na vlast, Heidegger ga pozdravlja kao izbor svog junaka. Ali i tu dolazi do razočaranja — Heideggerov odlazak u Siracusu (rektorski govor) ne završava slavnije od onog Platonova na Siciliju. Do smrti Heidegger ostaje s pečatom nacizmu na čelu.

Njegovu kolegicu Edithu Stein nacisti odvođe iz samostana karmelićanki i kao Židovku bacaju u plinsku komoru. A Edith Stein napisala je veliko djelo, pokušaj sinteze fenomenologije i tomizma: *Konačni i vječni bitak — jedan uspon prema smislu bitka*. Beskonačno nadmašuje Heideggera svojim hrabrim obraćanjem i autentičnom mišlju o Božjoj potenciji i aktualnosti. Cijankalij zapečaćuje političku sudbinu i budućnost Njemačke, tog naroda pjesnika i mislilaca.

S druge strane Atlantika u novome i slobodnom svijetu Einstein nagovara Roosevelta na proizvodnju atomske bombe. Hirošima i Nagasaki vjesnici su novoga, atomskog doba. Stroncij ulazi u kosti novorođene djece. Hladni rat čini da sve muze zašute. I mi pred mogućim trećim svjetskim ratom i holocidom (masovnim samoubojstvom planeta i svega) pišemo ove zaključne rečenice i misli — jer samo misli ostaju vječne i neumrle dok *Zadnji Adam* (Kranjčević) drhtavom rukom što je pis'o napisao je u led upitnik!?

* * *

Antička Grčka bila je kozmocentrična, srednji vijek bio je teocentričan, a naš je vijek antropocentričan. Kant je postavio tri glavna pitanja: »Što mogu znati? Što trebam činiti? Čemu se mogu nadati?« Sve to kulminira u četvrtome i bitnom pitanju: »Što je čovjek?« U našem stoljeću Max Scheler kaže: Ako postoji filozofijski zadatak čije rješenje naš vijek naročito hitno traži, to je onda onaj filozofijske antropologije... Ni u jednom vijeku nisu nazori o bivstvu i podri-

jetlu čovjeka bili nesigurniji, neodređeniji, raznolikiji nego u našem. Dugogodišnje i potanko bavljanje problemom čovjeka daje piscu svakako pravo na tu tvrdnju. U otprilike desetstisućgodišnjoj povijesti mi smo prvi vijek u kome je čovjek sebi potpuno i do kraja postao »problematičnim«, u kome on više ne zna što je: no ujedno zna da ništa ne zna. I samo ako je čovjek voljan da učini potpunu *tabulu rasu* sa svim predajama o ovom pitanju, i ako u krajnjem metodičkom otuđenju i čuđenju nauči gledati na biće zvano čovjek, moći će se opet doći do održivih uvida. No zna se kako je teška takva *tabula rasa*. Jer jedva igdje vladaju u nama tradicionalne kategorije nesvjesnije i stoga žešće nego u ovom pitanju. Jedino što se može učiniti da ih se lagano otresemo jest to da se te kategorije u njihovu duhovno–povijesnom podrijetlu točno upoznaju i da se tim osvještenjem prevladaju.

Scheler nastavlja izlaganje u svom eseju *Čovjek i povijest* s pet ideja o čovjeku koje su značajne za povijest europske filozofije. Najstarija ideja o čovjeku svakako je ona židovske i kršćanske provenijencije po kojoj je čovjek od Boga stvoreno stvorenje, stvoreno na sliku i priliku Božju. Njemu je dodijeljen raj za život i uživanje pod uvjetom da jede samo s drveta života, a nikako s drva spoznaje dobra i zla jer će u protivnom umrijeti. Ali upravo prvi čin koji izvođe taj prvi čovjek (Adam) i njegova žena (Eva) jest upravo taj prekršaj božanske zabrane i time izazvan pad u grijeh: smrt. Nije čovjek sam od sebe pao, nego ga je na to zavela zmija, lukavija od druge zvjeradi, s drugim imenima Lucifer ili Sotona. Lažno obećavši čovjeku da neće umrijeti (laž) nego da će postati poput bogova (lažno obećanje), diabolos (pred–bačeni) uspijeva čovjeka zavesti na prvi grijeh. Otada je čovjek prognan iz raja i mukotrpno živi svoju povijest, sve dok mu Bog ne oprostí žrtvujući samoga sebe, svog Sina, da bi čovjeka otkupio od grijeha. I nakon Kristo-

va otkupljenja i djela spasenja čovjek je samo načelno oslobođen i spašen, ali u svom empirijskom biću on i dalje griješi i može griješiti, samo mu je sada moguće pokajanje s pokorom i Bog će ga milostivo primiti k sebi i tako i empirijski spasiti. To je prva ideja o čovjeku. Ona nije filozofska nego religiozna i teološka i kao takva vlada svijetom već više od 2000 godina.

Druga ideja o čovjeku ona je stare grčke filozofije. Samo je grčka filozofija, kao nigdje i nikada prije u svijetu iznijela tu ideju — ideju čovjeka kao umnoga živog bića (*homo sapiens, zoon logon ebon*). Čovjek se bitno razlikuje od svih ostalih poznatih mu živih bića po umu (*logos, nous*) koji znači ujedno i govor i mogućnost društvenog ophođenja (*zoon politikon*). Može se reći ne samo da čovjek ima um nego i da um ima čovjeka (*logos zoon ebon*) jer samo po umu čovjek je to što jest, a um je besmrtn i sudjelujući u njemu i sam čovjek biva besmrtnim. Ta ideja homo sapiensa dominantna je za zapadnoeuropskog čovjeka i ona se održala sve do današnjeg dana iako su u međuvremenu pristigle i druge ideje koje odriču um čovjeku i težište stavljaju na iracionalne sile kao temeljne i jače od uma.

Tako dolazimo do treće ideje, one neutralističke po kojoj je čovjek samo gradualno razlikovan od životinje, samo nešto sposobnija životinja jer pravi oruđe (*homo faber*) kako bi zaštitio svoju prirodnu bespomoćnost i neosigurano nagonima. To je ujedno ideja moderne prirodne znanosti koja čovjeka vidi kao životinju s viškom moždane kore po kojoj je čovjek inteligentno životinjsko biće. Njime ne vlada u prvom redu um nego prirodni i društveni nagon. Nagon za samoodržanjem (Darwin), nagon za razmnožavanjem (Freud) i nagon za prehranjivanjem (Marx). Daleki je predak tog učenja i opet Schopenhauer za koga je prvog um bio tek sluga volji, a nikako suvereni gospodar u vlastitoj kući. Ta je ideja konzekventno pesimistička jer u

čovjeku vidi bijedno smrtno biće koje teži k entropiji (s onu stranu principa užitka). Samo Marx u svojoj utopiji vidi čovjeka sretna ali svejedno nemoćna pred smrću.

Četvrta ideja nastavlja se na treću radikalizirajući njezin pesimizam. Čovjek je slijepa ulica razvitka, nemoćnik koji se uspio nekako snaći zahvaljujući moždanoj kori, ali ga čeka neizbježan kraj jer je duh suprotnik duši i životu (Klages) i čovjek je samo beskrajno umišljeni majmun (Th. Lessing). Konačno će čovjeka njegova inteligencija dovesti do propasti jer zloupotrebljava sebe i svu okolnu prirodu. Ta misao postaje posebno aktualna kad se zna da se pritiskom na dugme može dokrajčiti čitav planet i čovječanstvo.

Konačno peta ideja ona je ponosnoga i oholog antropocentrizma. Čovjek je osoba i moralni subjekt, ali upravo jer jest i treba biti takav ništa iznad njega ne smije određivati njegov opstanak. Boga ne smije biti ako čovjek jest i treba biti slobodan. To je ideja postulatornog ateizma koji negira Boga za volju čovjekove osobnosti i slobode. Tako su mislili N. Hartmann, Nietzsche i E. Kerler. Ako postoji više biće onda ga moram zamoliti da bude meni ravan i prijatelj, ako pak ne priznaje moju osobnost i slobodu ja ga s pravom mogu prezreti. — Takve su tri osnovne ideje o čovjeku. (Mogla bi se dodati i još jedna ideja iz suvremene ekologije — čovjek je jedino biće koje za sobom ostavlja more smeća i otpada). Ali i ona Schopenhauerova da je čovjek *animal metaphysicum*, biće koje ne može bez metafizike i svjetonazora i zato je uzalud hiniti ravnodušnost pred prvim i najdubljim pitanjima ljudskog opstanka (Kant).

Bilo kako bilo, duša je ljudska ako je moralno besmrtna i postavlja se pitanje kako ona u jednom životu može postići to moralno savršenstvo. Kant govori o ponovnom rođenju (*Widergeburt*) u čudorednom smislu. Čovjek postaje moralno dobar putem jedne »revolucije« u svojoj nastroje-

nosti. On može postati novi čovjek samo »nekom vrsti ponovnog rođenja«. Ideja o ponovnom rođenju nije strana ni Platonu ni ranim patristima i Origenu niti Schopenhaueru. Ali naš je cilj spasiti se za vječnost (ili propasti) a to možemo samo uskrsnućem. Naravno ne u tijelu zemaljskom, fizičkom, nego u tijelu duhovnom (Pavao). Čini se da su 144 000 pravednika u bijelim haljinama na kraju svijeta oni moralni pojedinci koji vode čovječanstvo u njegovu mukotrpnom spiralnom uspinjanju prema savršenstvu, blaženstvu i svetosti.

Ako je duša besmrtna, onda ona mora pamtiti što je sve prošla na zemlji (pa i prije nje) i samo je pitanje sjećanja da sebi uprisuti svu prošlost svijeta od dana stvaranja. To je bila Schellingova ideja u fragmentima o razdobljima svijeta (*Weltalter*). On je samo nije uspio do kraja ostvariti. Duša ima suznanje o svjetskim eonima, samo treba to obnoviti u svom nadempirijskom (noumenalnom) pamćenju. Jer čovjek je po Kantu *phaenomenon* ali i *noumenon*. U noumenalnom, inteligibilnom svom sopstvu duša je besmrtna jezgra osobe i ujedno jedno s jezgrom kozmosa. Mi možemo imati izvanjsko znanje o svojoj povijesti jer smo mi iznutra svu tu povijest već proživjeli. Isto tako možemo zagledati u budućnost jer sve je u božanskom pamćenju već tu. Sve je samo zamotana filmska vrpca ili smotani tepih koji treba samo odvrtiti ili razmotati. Tako su mogućí i vidovitost i proročanstva kao ono najveće Nostradamusovo. Kant je potaknut Svedenborghom i njegovom vidovitošću napisao *Snove jednog vidovnjaka (Die Traume eines Geistersehers)* izložene po snovima jednog metafizičara. Samo je sarkastično dodao: »Tko ima previše uma za onostrani svijet, ima ga premalo za ovaj svijet.«

Čovjek nije samo duša. On je tročlani organizam sastavljen od duše, duha i tijela — i društvo bi trebalo biti tročlano raščlanjeno — na intelektualnu sferu, na političku i

gospodarsku. To je tročlanost socijalnog organizma za kakvu je znao već Platon. Za političku sferu važi jednakost, za duhovnu sloboda a za gospodarsku bratstvo. Inače suvremeni čovjek krenuo je đavolskim putem k mehanizaciji svog duha, animalizaciji duše i etariziranju tijela. Ali ateizam je bolest tijela, jer se vjeruje da je čovjek sama sebe stvorio (fizički). Ne susresti se s Kristom jest nesreća, a biti bez duha (Duha Svetoga) jest upost. Pravi nadčovjek je svetac koji je prevladao svoj empirijski karakter i potvrdio se u svom inteligibilnom, duhovnom karakteru. Ali uostalom i sam ljudski život vodi ako je pošteno, iskreno i autentično življen k spasu i svetosti ma kako velika iskušenja u njemu bila. Pravednik uvijek dolazi do cilja (Pavao). Jedan i samo jedan dolazi na cilj.

U velikoj svećeničkoj molitvi Isus moli:

»Oče, došao je čas, proslavi Sina svoga da Sin proslavi tebe... Život je vječni da upoznaju tebe jedinoga istinskoga Boga koga si poslao, Isusa Krista. Ja više nisam u svijetu no oni su u svijetu a ja idem k tebi. Ne molim te da ih uzmeš sa svijeta nego da ih očuvaš od Zloga. I njima sam očitovao tvoje ime i još ću očitovati da ljubav kojom si mene ljubio bude u njima — i ja u njima.«

Približava se kraj i tek što nije došao. Ivanova apokalipsa vječno je aktualna i svako je vrijeme na rubu propasti. Zato Bog govori:

»Evo, dolazim ubrzo i plaća moja sa mnom, naplatit ću svakom po njegovu djelu. Ja sam Alfa i Omega, Prvi i Posljednji, Početak i Svršetak.«